

Original scientific paper
UDC 362.11 / 616-022.73 / 362.193 / 497.1

Vasko KOSTIĆ (Tivat)

Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Crne Gore, Titograd

PRVI LAZARET U BOKI KOTORSKOJ NA OSTRVU "SVETI GAVRILO"

U najširem bazenu Bokokotorskog fjorda nalazi se niz ostrva koji čine takozvani "Krtoljski arhipelag"¹ i dijele bazen na širu Tivatsku i užu Krtoljsku "valu" (uvalu, zaliv). Srednje i najveće ostrvo ovog malog arhipelaga, ima više imena. "Sveti Gavrilo" mu je izvorno i najstarije ime, ali je po njemu ostrvo najmanje poznato, bolje je poznato pod vojnim nazivom "Stradioti", novo turističko ime mu je "Sveti Marko", a u narodu je to uvijek bio jednostavno "Školj", za razliku od susjednog "Otoka", kako je narod nazivao "Ostrvo Gospe od Milosti" zapadno od "Školja". Istočno od "Školja" je "Prevlaka", čije je novo turističko ime "Ostrvo cvijeća".

Ostrvo "Sveti Gavrilo" nalazi se na 42° 25' sjeverne geografske širine i 18° 45' istočne geografske dužine, dugo je 1 660, a široko u prosjeku oko 200 metara.

Po antropologu popu Savu Nakićenoviću², naziv "Sveti Gavrilo" za ovo ostrvo pominje se u grčkim izvorima još u VII vijeku (str. 389.), a i po bilješkama popa Marka Kostića³ ostrvo se pominje pod imenom "Sveti Gavrilo" za vrijeme vizantijskog cara Iraklija. Ovaj car je vladao od 610. do 641. god., pa se to slaže sa podatkom S. Nakićenovića. Tada se pominje u pisanim izvorima, što znači da se još od ranije tako nazivalo, po istoimenoj crkvi koja je, po tumačenju M. Kostića³ građena sredinom VI vijeka, najverovatnije oko 550. god. za vrijeme cara Justinijana, nakon što je on istjerao iz Boke Istočne Gote. Justinijan je ostao poznat kao graditelj mnogih crkava, dvoraca i gradova. Iz njegovog doba je čuvena Sveta (kasnija Aja) Sofija, a u Boki mu pripisuju zasnovanje prvog prihvatnog pristaništa pri ulazu u Boku "Porto rose" (Luka ruža, danas poznata kao selo Rose) i glavnog grada Boke "Decaterona" (Kotora), a oboje je važno za pojavu prvih lazareta.

M. Kostić je dugo istraživao prošlost svoje parohije u kojoj je bio i Krtoljski arhipelag, obilazio je svjetske arhive i raspolagao starim i rijetkim dokumentima, pa njegove konstatacije imaju čvrstu podlogu. Nažalost, on se nije bavio lazaretima, jer nisu bili u obuhvati njegovog interesovanja, ali se posredno može doći do značajnih zaključaka osloncem i na njegove bilješke³.

Da li je moguće govoriti o nekoj vrsti sanitarnih ustanova još za vrijeme Justinijana? Moguće je, jer ima podataka da je više od pola milenijuma prije Justinijana bilo takvih ustanova uz rimske legije i to za vrijeme careva Tiberija Klaudija Nerona i Oktavijana Augustina, baš u vrijeme kada su Rimljani zavladaali Bokom, poslednjih

decenija stare ere. Poznato je da je u Boki veoma stara tradicija organizacije pomorstva i lučkih ustanova, a upravo za pomorstvo i luke vezani su lazareti i njihov postanak.

Ako se može govoriti o nekoj vrsti sanitarnih ustanova, makar to još ne bili lazareti, u doba Justinijana, onda je za njih bila najlogičnija lokacija u središtu između glavne luke i glavnog grada Boke, pogotovo ako se tu nalazi pogodno ostrvo sa bujnom vegetacijom, zaklonjeno od jakih vjetrova, sa mirnim morem i zdravim vazduhom. No, to je samo pretpostavka, potrebna kao uvod ubjedljivijim argumentima koji će slijediti, a potrebna je i radi izvođenja tačnijeg zaključka.

Osloncem na istraživanja M. Kostića, treba još nešto reći o imenu ostrva "Sveti Gavriilo" i o istoimenoj crkvi. Od ukupno tri arhandela, koliko ih ima u hrišćanstvu (Gavriilo, Mihailo i Rafajlo), prva dva su imala crkve na susjednim ostrvima, i to koje se opisuju kao "velelepne" i najstarije na istočnim obalama Jadrana. Gavriilo, kao istraživač i nagoveštavalac (nagovijestio je i rođenje Isusovo), imao je crkvu na većem i isturenijem ostrvu, a Mihailo, kao presuditelj o ljudskim dobročinstvima i zločinima (predstavljen je sa mačem u jednoj i kantarom u drugoj ruci, isto kao antička boginja pravde Justicija), imao je crkvu na manjem i zaklonjenijem ostrvu ("Prevlaci").

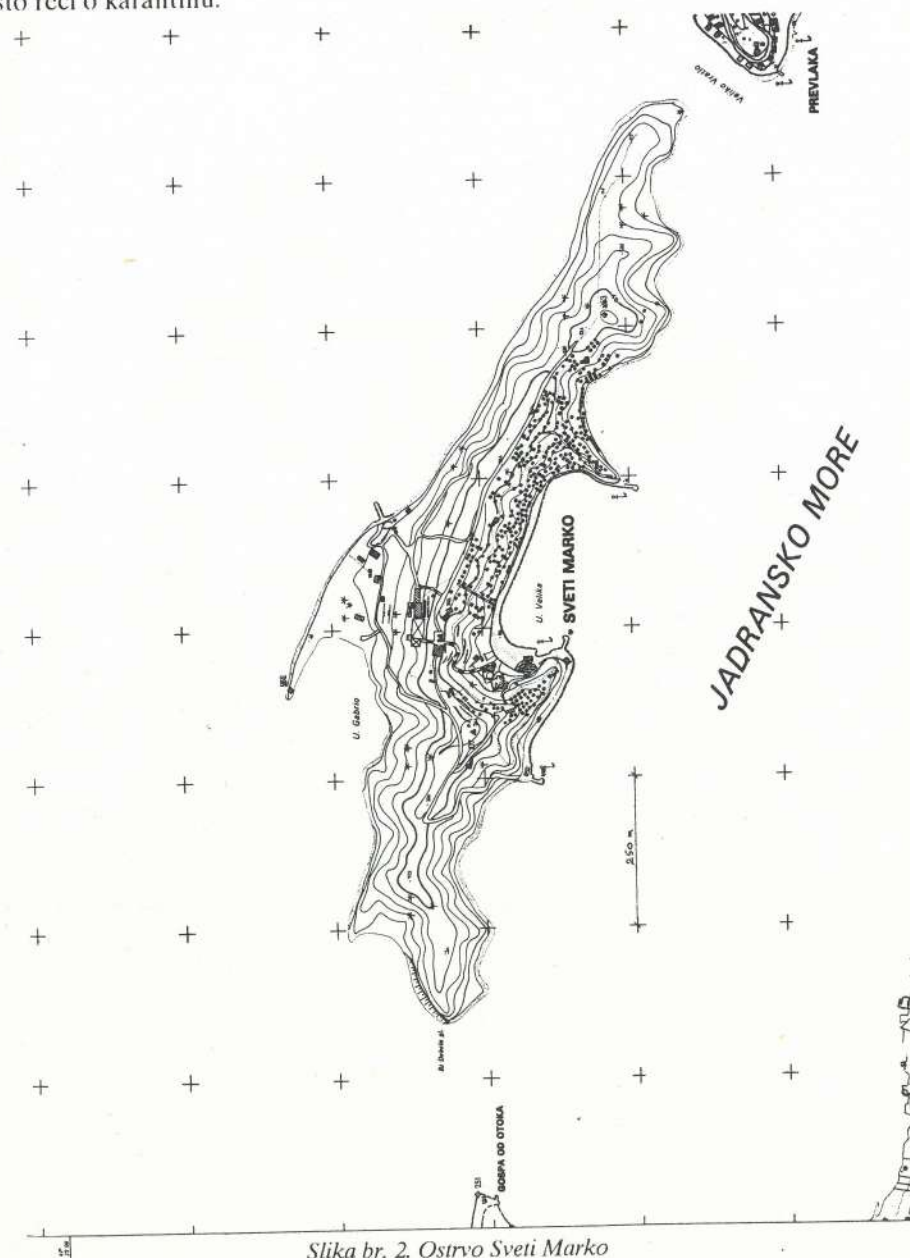
Arhandeli su propovijedali milosrđe, naročito prema gubavcima i drugim nesrećnicima. O tim propovijedima arhandela Gavriila pisao je evanđelista Luka, a pisao je i o Gavriilovim nagoveštajima radosnih događaja, koji su se obistinili: "I odgovarajući anđeo reče mu: ja sam Gavriilo što stojim pred Bogom, i poslan sam da govorim s tobom i da ti javim ovu radost... A u šesti mjesec posla Bog anđela Gavriila u grad Galileju po imenu Nazaret... I reče joj anđeo: ne boj se Marija! Jer si našla mislost u Boga. I evo, zatrudnićeš i rodićeš sina, i nadjeni mu ime Isus" (gl. 1, t. 19, 26, 30. i 31.)

Slika br. 1. Ostrvo Svetog Gavriila

Crkva arhadela Gavriila podignuta je na najvećem i najlepšem ostrvu. Od 4 evanđelista, Gavriila je po imenu pominjao jedino Luka. Na najbližem kopnu do ostrva "Sveti Gavriilo", podignuta je crkva evanđeliste Luke, koja se pominje⁵ u grčkim izvorima iz VII vijeka, isto kao i crkva svetog Gavriila na ostrvu. Sa glavice

"Svetog Luke", kao na dlanu vidi se ostrvo "Sveti Gavriilo", a u straoj crkvi svetog Luke bila je freska koja je prikazivala anđela i njegovu sjenu koja je padala na ostrvo "Sveti Gavriilo" (str. 17). Sami za sebe, gornji podaci ne bi bili važni za ovu raspravu, ali u kontekst u svih drugih podataka koji će slijediti, imaju značaja, zbog veze sa gubavcem Lazarom po kojem je naziv "Lazaret". No, prije rasprave o tom pojmu, korisno je nešto reći o karantinu.

Slika br. 2. Ostrvo Sveti Marko

Pojam "karantin" dolazi od "kvarantin" (ital. quarantina, franc. quarantaine, njem. Quarantne, itd.) u značaju četrdesetnice ili 40 dana. Vjerovalo se da se tačno toliko dana zadržava duh umrlog oko kuće ili groba dok se ne smiri, kada mu se održi parastos "četrdesetnica". Negdje je to mjesec, odnosno 30 dana. Vjerovalo se i da je toliko, 40 ili 30 dana, potrebno svakoj bolesti da se otkrije, pa je negdje za izolaciju uveden karantin, a negde trentin.

Slika br. 3. I red: Identični otisci krotoljskog i lušičkog pečata iz doba mletačke okupacije; II red: Otisak krotoljskog pečata iz 1866. god. sa natpisom "Sindicato comunale..."; III red: Identični otisci ćirilnog i latiničnog pečata iz doba druge austrijske okupacije.

Poznato je da je Mletačka Republika uvela instituciju karantina već 1347. god., što znači ranije nego što je zavladała Bokom. U Dubrovniku je odlukom Velikog vijeća jula 1377. god., uveden trentin. To što nema sačuvanog pismenog dokumenta, ne mora da znači da na ostrvu "Sveti Gavrilo" u to vrijeme nije postojao neki oblik sanitarne ustanove, tim prije što su u to vrijeme svi politički i trgovački poslovi Dubrovačke Republike i Svetomiholjske mitropolije bili izvadredno prisni. Mletačka Republika je okupirala Boku 1420. god., a prof. Risto Kovijanić i don Ivo Stjepčević saopštili su da su našli prvi podatak da je jedan brod zadržan u karantinu u Boki 1431. god., pred Đurićima, kada se vraćao iz Molfete (str. 14). Očigledno se tu nije radilo o karantinu kao organizovanoj ustanovi ili sanitarnom objektu, već je brod zadržan na sidrištu u tjesnacu Verige. Tako se postupalo u mnogim lukama i prije i kasnije, a za Kotor to nije bilo neobično, ako se zna da je predhodne (1430). godine Kotorom harala strašna kuga, kada je svak biježao iz Kotora, bilo kopnom ili brodovima.

Slika br. 4. Ganice Miholjskog zbora, odnosno Miholjske metohije (meteha, države).

Kuga je ponovo harala Kotorom 1435. god., i od tada imamo i prvi pisani dokumentat u kojem se prihvatilište gubavaca naziva imenom Lazara "Hospitale sancti Lazari sive leprosorium", a tek "kasnije se tim imenom nazivaju vojnička previjališta i bolnice" – kako stoji u "Enciklopediji" LZ.⁶

U samom uskom i tijesnom gradu Kotoru sigurno nije mogao biti taj hospital, u kojem su liječeni gubavci od tada neizlječive, veoma opasne i zastrašujuće zarazne bolesti. Da je takva vrsta bolnice bila, ne samo u gradskom jezgru nego i u njegovoj bližnoj okolini, ne bi bilo Kotora, jer bi se teško našao neko ko bi u tom gradu živio ako nije bio zaražen. Bolnica je mogla pripadati Kotoru i nazivati se kotorskom iako je bila van grada, a najpovoljniji položaj joj je bio na jednom kraju ostrva "Sveti Gavrilo", i to prema zapadu, baš na mjestu crkve svetog Gavrila, da bi bila udaljenija od "Prevlake". Ostrvo je dovoljno dugo da su na njemu mogle biti i dvije sanitarne ustanove i da budu na razmaku čitav kilometar. Na jednom kraju je mogao biti karantin, a na drugom kraju prihvatilište za gubavce, gdje ih je iz karantina bilo lako prebaciti da se sa nikim ne mješaju.

U Kotoru je 7. IV 1437. god., osnovan "Magistrato alla sanit" (Zdrastveni ured), odlukom Malog vijeća grada Kotora, koja je unijeta i u gradski Statut (str. 405-407). To ne znači osnivanje karantina, jer je on od ranije postojao, već pojačanje organizacije uz pridavanje veće važnosti sanitarnoj službi. Mediteranski gradovi su uveli karantin znatno kasnije, a među prvima je bila Piza koja ga je uvela tek 1464. god.

Kao sanitarno pogodno, ostrvo "Sveti Gavrilo" rano se pominje i u pisanim dokumentima. Tako istoričar M. Zloković saopštava podatak:⁸ "U jednoj prestavci građana kotorskih mletačkim vlastima, oko 1466. godine kaže se da je plemstvo uzurpiralo ostrvo 'zato se moli, da rečeno ostrvo koje je uvijek pripadalo cijeloj komuni i u doba epidemija služilo im za sigurnost da se na njega sklone, i dalje ostane vlasništvo opštine'" (str. 158).

To je bilo oko 14. godina nakon uništenja Mitropolije na susjednoj "Prevlaci". Obzirom na ono "uvijek", i da se tu ne govori o stvaranju novog već korišćenju postojećeg u zdravstvene svrhe poznatog (afirmisanog) mjesta, nije isključeno da se pučanstvo Kotora sklanjalo iz Kotora od epidemija na ostrvo "Sveti Gavrilo" i za vrijeme opstojanja nemanjićke Mitropolije na "Prevlaci", koja ne bi bila toliko poznata i slavna da je birala kome će pružiti gostoprimstvo, pomoć i zaštitu u velikoj nevolji. Riječ je o pučanstvu, odnosno o sirotinji koja nije imala mogućnosti da se evakuše brodovima u dalja i sigurnija skloništa.

Zna se da su kulturu, uključujući i zdravstvenu, širili još Benediktinci, koji su na "Prevlaci" imali svoj najvažniji samostan. Iza njih, prosvjetitelj Sava Nemanjić na "Prevlaci", u manastiru arhandela Mihaila (po čemu su dobili imena Svetomiholjska metohija i Miholjski zbor), osnovao je prvu srpsko-pravoslavnu episkopiju u Zeti i na Jadranu, koju je 1346. god. car Dušan podigao na rang mitropolije, što je bio najviši dotadašnji rang srpsko-pravoslavne crkvene ustanove. Bila je to najznamenitija nemanjićka lavra, dakle ne samo škola za učenje pismenosti, već za širenje svekolikog obrazovanja, uključujući i zdravstvenog. Što je logičnije od toga da u neposrednoj blizini takvog manastira, ali na susjednom ostrvu, bude važna zdravstvena ustanova?

Denova je uvela karantin 1477. god., a španska vojska, iako tada najorganizovanija, tek 10 godina kasnije, prilikom opsade Malage 1487. god. Tada su to bili karantini, koje su kasnije istoričari nazivali lazaretima.

Pojam "lazaret", kao što pišemo mi i Englezi i Francuzi (njem. Lazarett, šp. lazareto, ital. lazzaretto, itd), ne zna se ko je od koga preuzeo. Postoje razne pretpo-

stavke, ali niko i ne pretpostavlja da je mogao nastati u našim krajevima, koji, u najmanju ruku, imaju jednaka prava na taj primat, kao i drugi, koji bi sigurno udarili na sva zvona da mogu dokazati svoj primat, kao što rade sa drugim tekovinama kulture i civilizacije. Ni vojne bolnice, koje su prve osnovane na današnjoj našoj obali (Zadar 1606, Hvar 1608, Split 1657. god., itd) tada još nisu nosile naziv lazaret.

Sve govori u prilog tome da je prvi karantin sa nazivom "lazaret" bio u Boki. Otkud baš taj naziv? Odgovor je: iz Biblije! Naravno, taj izraz nije toliko star da potiče iz biblijskog doba, nego je ideja iz Biblije. Vidjeli smo da se onaj prvi hospital za gubavce zvao "Sancti Lazari" (Sveti Lazar), pa i to upućuje na Bibliju, a sada će biti jasnije ono o crkvama arhandela Gavrila i evanđeliste Luke, jedne naspram druge i u nekoj vezi.

U "Novom zavjetu"⁷ evanđelista Jovan opisuje Marijinog i Martinog brata Lazara, koji je 4 dana ležao mrtav u grobu nakon čega ga je Isus vaskrsnuo iz mrtvih (gl. 11, t. 1-20). Jovan ne kaže od čega je Lazar umro, niti uopšte pominje izliječenje gubavca, o kojem govore drugi evanđelisti, ali ne pominjući mu ime.

Evanđelista Luka kaže: "I kad bješe Isus u jednom gradu, i gle, čovjek sav u gubi; i vidjevši Isusa pade ničice moleći mu se i govoreći: Gospode! Ako hoćeš, možeš mene očistiti. I pruživši ruku dohvati ga se. I odmah guba spadne s njega" (gl. 5, t. 12. i 13). Slično je i po Matiji (gl. 8, t. 2. i 3) i po Marku (gl. 1, t. 40-42), a Jovan je to zamijenio sa onim Lazarom.

Na drugom mjestu i Luka pominje Lazara, ali kao gubavca: "I bijaše jedan siromah, po imenu Lazar, koji ležao pred njegovim vratima gnjojav. I željan da se nasiti mrvama koje padahu s trpeze bogatoga; još psi dolazahu i lizahu gnjoj njegov" (gl. 16, t. 20. i 21). Umro je i Lazar i onaj bogataš, samo što je Lazar dospio u raj, a nemilosrdni i sebični bogataš u pakao. Ostali evanđelisti ne pominju, već jedino Luka, ime gubavca Lazara.

Evanđelista Luka je vezan za gubavca Lazara po kojem su karantini nazvani lazaretima, a vezan je i za arhandela Gavrila, uz čiju crkvu i na čijem ostrvu je bio prvi karantin.

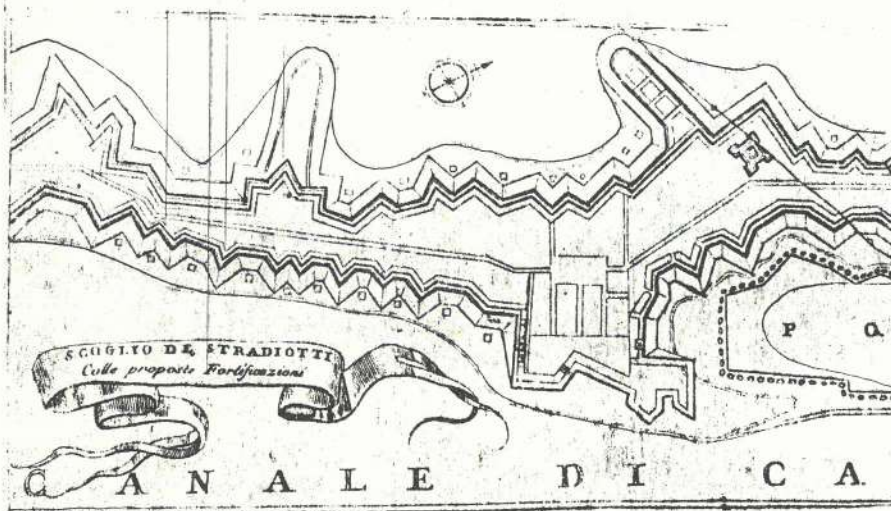
Već smo rekli da su lokacija, vegetacija, duhovni faktor koji je nekada bio veoma važan, i sve ostalo, pogodovali, prosto nametali, opredijelili ostrvo "Sveti Gavrilo" za lazaret. Prirodni uslovi su bili potpuno jednaki na "Prevlaci" i ostrvu "Sveti Gavrilo", pa što je važno za "Prevlaku", važno je i za ostrvo "Sveti Gavrilo". Nepriistrasni opisivač Đuzepe Đelčić¹⁴ vidjeo je ljepotu u "rajskom blaženstvu prevlačke klime kojoj nema premca na Jadranu, u očaravajućoj ljepoti okoline, u bujnoj vegetaciji, bistrini vode u kojima se kao u ogledalu odražavaju njihovi brjegovi, vode koje je okružuju i koje nježno miluju njena čarobna žala". Ove poetske i osjećajne riječi nije lako korektno prevesti sa njeznog i melodičnog italijanskog jezika, a da zadrže potpun kvalitet i smisao, pa neće biti suviše da se ovdje nade i original:

"Il soggiorno di San Michele, se pure giustificato dalla mitezza paradisiaca di un clima che non ha pari nell'Adriatico, dalle bellezze incantevoli dei controni, da una lussureggiante vegetazione, dalla limpidezza della acque che, specchiando i sommi vertici, onde sono circoscritte, ne lambono mollemente le amenissime spiagge..." (str. 125).

Ono o očaravajućoj ljepoti okoline može da se odnosi u prvom redu na ostrvo "Sveti Gavrilo", sa kojim je "Prevlaka" bila nekada i mostom povezana.

Za raspravu o lazaretu na ostrvu "Sveti Gavrilo" važno je podsjetiti na imena koja se zadrže i promjenom namjene. Lazaret je prvobitno bilo prihvatilište za

gubavce, a ostao je naziv lazaret i kad gubavaca više nije bilo, bilo da su pomrli, ozdravili, ili uklonjeni, pa prostor dekontamiran. Gubavaca na ovom ostrvu sigurno više nije bilo 1548. god., jer je te godine na ostrvu "Sveti Gavrilo" formirana vojna baza, na kojoj su stacionirani stradioti, Albanci i Grci, mletački vojni plaćenici. Po njima je i ostrvo dobilo vojni naziv "Stradioti", mada ima tumačenja da je taj naziv ostao od ranije, kad su do ovih krajeva dopirali vizantijski izvidnici "stradioti". Doslavno prevedeno, to bi označavalo "rastegnute" ili "prostrte" (po prostranstvu) isturene ili izviđačke jedinice. Po tome je dobila ime i vojna strategija (dalekosežni planovi), po tome je nastao pojam strateški (udaljeni) ciljevi, itd. Mletački stradioti su imali na ostrvu "Sveti Gavrilo" i ergelu, koja se pominje u nekim izvorima, ali je ostala mnogo dublje urezana u kolektivnom pamćenju, koje ne prepušta zaboravu ono što istoriografiji izmakne. Tu je stvorena i nova pasmina, nekad čuvenih konja "stratija", koji su nastali ukrštanjem albanskih brdskih, izdržljivih čupavih "čipnijaca" i brzogatih, dugovratih "arabijaca", koje su doveli Grci⁹. Prema tome, tada je na ostrvu moralo biti i ljudi koji su se razumjevali u liječenje konja, i neka vrsta veterinarske stanice, može biti u sklopu lazareta, ili neovisno od njega.

Slika br. 5. Dve fortifikacije na Školju iz XVI vijeka

Da li je tada uopšte bilo lazareta na ovom ostrvu⁵, sumnje ne može biti, jer su u drugoj polovini 16. vijeka vojne zdravstvene ustanove bila redovna pojava uz sve značajnije vojne baze, a naročito mletačke, jer ih je ona prva i uvela. A da je na ovom ostrvu zaista bila značajna vojna baza, dovoljno govori sačuvani "propost-plan" fortifikacija za to ostrvo (str. 147).

Da je na ostrvu "Sveti Gavrilo" bila jaka vojna baza, svjedoči i činjenica što je po tome sačuvano vojno ime ostrva, "Stradioti", po kojem je ostrvo čak bolje poznato od starijeg izvornog imena, koje ima mnogo dužu tradiciju, a ušlo je i u istoriju. O istoriji ostrva dosta je napisano na drugom mjestu,⁵ pa je ovdje dovoljno podsjetiti na jedan važniji podatak. Na tom ostrvu je kotorska vlastela, i to baš u crkvi svetog Gavrila, mučki ubila slavenskog vladara Dragomira, kojeg titulišu i sa kraljevskom titulom. U geografskim kartama, naročito vojnim, ostrvo je češće označeno kao "Stradioti" nego "Sveti Gavrilo".

Stradioti (plaćenici) napustili su ostrvo 1608. god., nakon punih 60 godina opstojanja na njemu jake vojne baze, ali je lazaret i dalje ostao, jer se pominje u dokumentima. Doduše, pisani dokumenti iz tog perioda prije pominju "kotorski" lazaret¹⁰, 18. XII 1622. god., kada se, u prisustvu zdravstvenog providura Alvis Buća, popisivala neka zaostavština u "Lazareto alla Fiumera" (SN - LXXXI, 629).

Obzirom na pomen "Fiumere", smatra se da je taj lazaret bio na ušću rijeke pred gradskim zidinama Kotora. To se potkrepljuje jednom topografskom grafikom na kojoj je označen lazaret na ušću rijeke (na mjestu Luža, gdje je sada Lučka kapetanija). Ali treba imati u vidu da je ta grafika vijek i po mlada (iz 1768), a lazaret je na tako malom prostoru, da bi prije mogao biti samo sanitarni ured, a nikako ono što je lazaret značio vijek i po ranije. Prema tome, "kotorski" lazaret, koji se pominje 1622. god., mogao je biti samo onaj na ostrvu "Stradioti". Tim prije, jer su mletački plaćenici, po rasformiranju svoje baze na ostrvu, predali ostrvo kotorskoj vlasteli. Ono je tada postalo kotorsko, pa je i lazaret na njemu bio kotorski.

To dokazuju i dokumenti¹⁰ iz iste arhivske grupe, od 9. pa zatim od 13. III 1923. god., koji izričito pominju lazaret na ostrvu "Stradioti". Oba dokumenta se odnose na oporuku Raiccha Petrofa. I tu se pominje "alla Fiumera", ali kao skladište koža, gdje je ranije bio oboljeli koji ostavlja oporuku, jer je na samrti od kuge. Završni dio oporuke pisao je kapelan lazareta pop Nikola Duplović, a oba dokumenta su sačinjena u lazaretu na ostrvu "Scoglio di S. Gabriele" (SN - LXXXI, 587. i 579).

Ovi pisani dokumenti nikako ne znače i početak postojanja lazareta na ostrvu "Stradioti". Svi ozbiljniji istraživači, koji su pomno i nepristrasno istraživali prošlost Boke, slažu se da je na ostrvu "Sveti Gavrilo", odnosno "Stardioti", postojao lazaret prije nego u Kotoru, odnosno prije nego ma gdje u Boki. Kako su lazareti u Boki uspostavljali prije nego u Crnoj Gori, to je lazaret na ostrvu "Sveti Gavrilo" bio prvi lazaret na području današnje SR Crne Gore (pa i u svim krajevima, srpskog življa, a najverovatnije i u svim krajevima koje obuhvata današnja SFRJ).

Prvi krupniji doprinos istraživanju lazareta u Boki dao je Milivoj Š. Milošević, koji je konstantovao:¹¹ "Izgleda da je lazaret na ostrvu Stradioti stariji od kotorskog. Naime, u ranije doba nastojalo se lazarete udaljiti od gradova iz straha da ne bi sami predstavljali opasnost od kakve kužne zaraze. Tako su oni smješteni na nekom osamljenom ostrvu i po mogućnosti u blizini nekog manastira. Ako se ima u vidu da se s jedne strane Stradiota nalazi poluostrvo Prevlaka, gdje se nalazio manastir, i da su Stradioti preko današnjeg moreuza "Vratlo" bili su Prevlakom povezani sa mostom, proizlazi da su Stradioti bili idealno mjesto za smještaj i pružanje pomoći konfiniranim" (str. 59-60).

Manastir na "Prevlaci" postojao je samo do 1452. god., pa ako je lazaret bio vezan za njega, morao je biti stariji od te godine. Istoričar Predrag V. Kovačević, koji je istraživao prošlost Boke i sa gledišta pomorstva i sa gledišta trgovine, bez rezerve je tvrdio:¹² "Najstariji lazaret bio je na ostrvu Stradioti u Tivatskom zalivu, drugi lazaret bio je na morskoj obali ispred samog Kotora, ali van zidina grada, treći je bio u Petrovcu na moru čije se ruševine i danas vide, a četvrti u Meljinama" (str. 98).

Istoričar Maksim Zloković, koji je istraživao prošlost Boke sa gledišta opšte kulture⁸, potpuno dijeli mišljenje M. Miloševića i to podvlači gotovo istim riječima, kao one Miloševićeve koje smo citirali (str. 59). Da ne bi ispalo kako su izabrani oni podaci koji daju prioritet za prvi lazaret ostrvu "Sveti Gavrilo", treba reći da uopšte nema podataka koji to negiraju, bar ne onih koji su proučeni i objelodanjeni. Uostalom, ne samo naši, već i strani istraživači, koji su sa raznih aspekata istraživali

pomorsku prošlost i primorska naselja, slažu se da su prvi lazareti nastali na "izolama" (ostrvima), jer su bili najbolje izolovani.

U Boki, kao jednoj od najboljih i najzaštićenijih prirodnih luka na svijetu, ima šest ostrva: "Mamula", "Stradioti", "Prevlaka" i ostrva sa crkvama: "Ostrvo Gospe od Milosti", "Ostrvo Gospe od Škrpijela" i "Ostrvo svetog Đorda". "Mamula" je novi naziv ostrva na ulazu u Boku, od kada je na njemu austrijski general Lazar Mamula izgradio vojno utvrđenje. Do tada je to bila pusta i nepristupačna hridina bez pitke vode i bilo kakvog rastinja, izložena svim nevremenima i raznim opasnostima. Tu nije bilo ni elementarnih životnih uslova, pa nije moglo biti ni govora o lazaretu. Osim toga, "Mamula" je malo ostrvce, a ostala ostrva, sem "Stradiota", još su manja, minijatura, pogotovo ostrva sa crkvama. Za lazarete, naročito one starije, trebalo je biti prostora, jer je tačno ono što je P. Kovačević (i ne samo on) zapisao:¹² "Obično, stoka i roba prodavale bi se u samom lazaretu i zato su takve ustanove bile privredno važne i korisne" (str. 97)

Morali su biti odvojeni prostori za zdravu (već ispitanu) i još sumnjivu stoku, prostori za trgovinu, a svakako i neke stanice za liječenje obolele stoke. Naravno, sve je to važilo za prve lazarete, koji su prolazili kroz razne razvojne faze: izolacija za neizlječive gubavce, lječilište za ove bolesnike kad je ta bolest postala izlječiva, zatim bolnica za razne zarazne bolesti, pa karantin za sumnjive brodove i njihov teret i posade, za veterinarsku kontrolu za stoku koja je veoma često bila brodski teret, pa neka vrsta slobodne trgovinske zone, pa vojna bolnica. Sve je to bilo na ostrvu "Sveti Gavriilo", nešto jedno za drugim, a nešto i paralelno na raznim dijelovima ostrva.

U nekim izvorima (vojnim i medicinskim) operiše se sa podatkom da je zaista najstarija naša vojna bolnica (lazaret) u Boki, bila u Meljinama. Međutim, taj lazaret je nastao kad je onaj mnogo stariji na ostrvu "Stradioti" već odigrao svoju ulogu, nakon viševjekovnog postojanja. Osnovni izvor, o Lazaretu u Meljinama, na kojeg se pozivaju svi kasniji istraživači, jesu bilješke o Herceg-Novom Toma K. Popovića¹⁵. Po njemu, najstariji lazaret u Herceg-Novom sagrađen je 1700. god., niže katoličkog manastira svete Ane. Taj zidani objekat je zbog klizanja terena popucao. Neka naredba o upravi vojničke bolnice izdata je 12. VIII 1722, a 1729. god., Petar Anđelo Manja podigao je na Savini novi lazaret, veći, prostraniji od ranijeg, koji se izgleda nije ni koristio zbog opasnosti od rušenja. Neki privremeni lazaret je korišćen na Toploj, jer postoji podatak da je prestao sa radom 1729. god., kad je izgrađen novi (str. 99. i 108).

Po svoj prilici, novi lazaret nije završen 1729. god., već samo jedan njegov dio, jer se iz jednog dokumenta Herceg-Novskog arhiva (Fasc. 105, L. 43, br. 1) vidi, da opština Krtoli 1731. god. šalje opštini Herceg-Novog račun za isporučeni kreč, cigle i zemlju za potrebe gradnje lazareta. Iz iste godine je i drugi dokumenat, kojim providur Herceg-Novog likvidira račun za isporučeni kreč patrunu (vlasniku broda) kaptanu Petru Vukovom Ivoševiću iz Krtola.

Kod M. Miloševića¹¹ nalazimo podatak da je lazaret u Herceg-Novom obnovljen 1768. god., (str. 61), a kod T. Popovića¹⁵ podatak da je providur Boldi 1781. god., izdao "strožije upute i odredbe o upravi vojničke bolnice u Herceg-Novom, kojom upravljaju fratri kapucinskog reda; a bila im je ista uz sami njihov manastir, te obavljahu u njoj i službu vojničkog kapelana" (str. 108 - 109).

Herceg-Novski lazaret je radio do 1830. god., a zatim od 1837. god. nadalje. O pominjanom lazaretu u Petrovcu prvi pisani dokumenti su od 6. IX i 8. XII 1847. god.

Da spomenemo da je prvi lazaret u vojsci Ruske carevine osnovan tek 1854. god., kada je došlo u vojsci do epidemije kolere.

M. Milošević je saopštio¹⁶ da Pomorski muzej u Kotoru raspolaže sa 320 000 originalnih spisa lučkih kapetanija Meljina, Kotora, Rosa i Budve, za razdoblje između 1812. i 1941. god., pa ko želi može tamo da nađe mnogo podataka o lazaretima iz tog doba.

Budva se nekada smatrala sastavnim dijelom Boke, sa kojom je dijelila veći dio istorijske sudbine, naročito za vrijeme jednovjekovne austrijske okupacije u Boki Kotorskoj.

O lazaretima u Kneževini Crnoj Gori ne može biti govora prije Berlinskog kongresa 1878. god., kada je crna Gora dobila izlaz na more. Po čl. 29. tada sačinjenog "Berlinskog ugovora", Crna Gora je prihvatila obavezu da primijenjuje austrougarske pomorske zakone koji su važili u Boki. Na osnovu toga, uspostavljene su lučko-sanitarna kapetanstva u Baru i Ulcinju. Odgovarajući crnogorski propisi objavljeni su 1891. god. Bio je to "Zbornik pravila, propisa i naredbi o sanitetskoj struci Kneževine Crne Gore". U tom Zborniku je i poglavlje: "Sanitetska služba u primorskim lukama". Kroz 8 tačaka određen je djelokrug i nadležnosti "sanitetsko-pristanišnih kapetanija". Četvrta po redu je nadležnost:

"Sanitetsko-službeni nadzor i postupak sa lađama, što pristaju u luku sa čistim sanitarnim pasošom (patente netta), tj. ako one po postojećim propisima o karantinu (kontumacu) nijesu obavezne da robu istovare i ako nema u mjestu lazaret, u koji bi se uputile".

Poslednja je nadležnost:

"Otpravljanje sviju poslova, što su im povjereni na osnovu osobitih propisa, ili koji će im se docnije odrediti (službena uputstva, lučko-sanitetska policija, program ispita za činovničku i građevinsku službu, karantinske tablice, itd.)."

Jedino u tim odredbama se pominje karantin, pa se iz toga ne može zaključiti da li je tada postojao lazaret u crnogorskim lukama (Baru i Ulcinju), ali da je postojala mogućnost neke izolacije i dezinfekcije, naslućuje se iz poslednje rečenice: "Ako se na lađi, koja dojedri, nađe slučaj ospica ili pjegavog tifusa, bolesnik se iskrca u mjestu i izolira, a lađa po pravilima dezinfektuje, pa joj se daje "slobodna prakтика".

To je ipak novije doba pa je uzgred pomenuto, a ovaj naš rad je traganje za najstarijim lazaretom u Boki, u svakom slučaju razdobljima starijim od 1812. god., koja je teško istraživati, jer iz njih nema sačuvanih dokumenata, ili su dokumenti tako rijetki, a uz to za ovu svrhu sadržajno oskudni, da se do zaključaka može doći samo posredno uz uzimanje u obzir i onih faktora, koji bi u okolnostima raspolaganja sa dokumentima, bili nevažni (klimatski, geografski, crkveni, pomorski, trgovački, kulturni, istorijski i drugi faktori).

Danas ostrvo "Sveti Gavriilo" nosi turistički naziv "Sveti Marko". Na njemu je turistički kompleks pariskog Kluba "Mditerrane". I novo ime je na neki način vezano za stari lazaret, za arhandela Gavriila i za jednog evadelistu. Naime, već se iz predhodnog teksta vidjelo da su lazareti imali svoje kapelane, a imali su i kapele. Na ovom ostrvu, sem najstarije vizantijske crkve arhandela Gavriila, koja je srušena u mletačko doba, bilo je više manjih crkva i kapela podignutih u mletačko doba. Kao građanska crkva, u vaticanskim dokumentima najčešće se pominje crkva svete Venerande (Petke), a zaštitnica lazareta je bila crkva evanđeliste Marka, koji je i patron Venecije. Mletačku Republiku nazivaju i Republikom svetog Marka, i "Kraljicom mora". Legenda veli da je Mletačka Republika uzela za svog zaštitnika evanđelistu Marka, jer

je u svom evadellju, više od ostala tri evadellista, vodio Hrista lađama i morem.⁷ Jedini Marko, na samom početku svog javandellja, pominje arhandela Gavriła: "Evo ja šaljem andela svojega pred licem tvojijem, koji će pripraviti put tvoj pred tobom" (gl. 1, t. 2). Marko jedini pominje da je Isus uplovljavao i u Jadran, i to u zemlju antičkih Dalmata, dakle u naše vode: "I odmah uđe u lađu s učenicima svojijem, i dode u okoline Dalmanutske" (gl. 8, t. 10).

Pomenuli smo da su na ostrvima Krtoljskog arhipelaga bile najstarije crkve, arhandela Mihaila (na "Prevlaci") i arhandela Gavriła (na ostrvu istog imena), te da je krilno od njih na kopnu crkva svetog Luke⁵. Na suprotnoj krilnoj strani (danas centar Tivta) bila je isto tako stara crkva svetog Marka. Sve četiri crkve, dva evadellista, građene su u pravilnom geometrijskom poretku i bile su u izvjesnoj logičnoj, ne samo duhovnoj, sprezi (str. 17).

Kada su sada Francuzi odabrali ostrvo "Stradioti" da na njemu podignu turistički kompleks, odlučili su da i kompleks i ostrvo nazovu "Sveti Marko". Čime su se pri tom rukovodili, to znaju samo oni koji su o tome odlučivali, ali je izvjesno da o lazaretu, koji možda ima i svjetski primat, nisu ništa znali. U svojim propagandnim materijalima ga uopšte ne pominju. A i kako bi ga pominjali kad ga ne pominju ni mnogobrojni prospekti, ni turističke monografije, ni udžbenici, ni enciklopedije, itd. Zato, ovaj rad, pored ostalog, ima za cilj da doprinese valorizovanju naših kulturno-istorijskih vrijednosti.

Ovaj rad se može smatrati i izazovom za raspravu, kojoj nudi početne postavke. Samim tim što to nisu konačne postavke, niti kategorične tvrdnje, u njima može nešto (niukom slučaju sve) biti i osporeno, jer je zaobilazni put do ovakvih zaključaka obično teško prohodan, mjestimično i "klizav". Trud će se isplatiti i glavni cilj ovog rada će biti postignut i ako do nekog osporavanja dode (jer ovaj rad injicira raspravu za rasčišćavanje dileme) i ako do toga ne dode (jer bi ove postavke iz kojih je izveden zaključak, trajno ostale na snazi).

Iz ukupne materije, koja je ovdje sakupljena i analizovana, ako i iz opštih saznanja, manje-više poznatih, čije bi ponavljanje ovdje bilo suvišno i preopteretilo tekst, može se izvesti ovakav:

Zaključak

Prvi lazaret, kao zdravstvena ustanova karantinskog tipa, u Boki Kotorskoj, bio je na ostrvu "Sveti Gavriło", bolje poznatom pod imenom "Stradioti", u nekadašnjoj Svetomiholjskoj metohiji (Miholjski zbor). Kasnije je ostrvo pripadalo opštini Krtoli, a danas je u području opštine Tivat pod nazivom "Sveti Marko", prema istoimenom turističkom kompleksu na njemu.

Prvi karantin u Boki podrazumijeva i prvi na teritoriji koju obuhvata današnja SR Crna Gora (možda i na čitavoj teritoriji koju obuhvata današnja SFR Jugoslavija, uz rezervu prema Dubrovniku, jer bi za taj primat mogla da konkuriše još jedino nekadašnja Dubrovačka Republika).

Ako razmatramo sam naziv "lazaret", onda možemo preći i granice SFRJ, ka svjetskim razmjerama, jer naziv potiče, po svemu sudeći i dok se ne dokaže suprotno, od prvog lazareta u Boki, odakle predpostavljamo da su ga preuzele gotovo sve evropske države.

Na ostrvu "Sveti Gavriło" bili su idealni svi uslovi za sve tipove u koje se ta ustanova transformirala (od izolacije za gubavce do vojne bolnice), kroz svoje razvojne faze tokom istorijskog razvoja.

Ovaj primat nije malog značaja za ukazivanje na ishodišta i za razvoj zdravstva (i preventivne i kurative), za razvoj sanitarne i opšte kulture, pa i civilizacije, jer ona od svega toga najviše i zavisi.

VAŽNIJI IZVORI:

¹ Šerović P. Krtoljski arhipelag kroz istoriju, Godišnjaci Pomorskog muzeja (GPM), VI, Kotor, 1958. - ² Nakićenović S., Boka - antropološka studija, SKA, Naselja srpskih zemalja, IX, Beograd, 1913. - ³ Kostić M., rukopisna zaostavština (čuva V. Kostić) neobjavljeno. - ⁴ Vojna encikloped., I, "Bolnica", Beograd, 1970. - ⁵ Kostić V., Zapretana prošlost Prevlake, Stručna knjiga, Beograd, 1989. - ⁶ Enciklopedija, Leksikografski zavod FNRJ, IV, "Lazaret", Zagreb, 1959. - ⁷ Novi zavjet Gospoda našega Isusa Hrista, prevod V. St. Karadžića, Prosveta, Beograd, 1976. - ⁸ Zloковиć M., Zdravstvene ustanove u Herceg-novskom kraju u vrijeme Mletačke Republike, SIZ kulture i nauke, Herceg Novi, Zbornik "Boka" br. 13-14, Herceg-Novi, 1978. - ⁹ Kostić V., Bedevija "Stratija", Pobjeda, Titograd, 24. VI 1988. - ¹⁰ Državni arhiv Kotora (DAK). - ¹¹ Milošević M., Lazareti na Crnogorskom primorju, GPM, VIII, Kotor, 1959. - ¹² Kovačević P., Istorija bokeljskog pomorstva, Kotor, 1967. - ¹³ Kovijanić R., Stjepčević L., Kulturni život staroga Kotora, II, Istorijski imstitut Crne Gore, Cetinje, 1957. - ¹⁴ Gelcich G., La Zedda e la Dinastia del Balšidi, G. Lachi, Spalato, 1899. - ¹⁵ Popović T., Herceg-Novi, I, Društvo za polj. i unapr. Herceg Novog i okoline mu, Herceg-Novi, 1924. - ¹⁶ Milošević M., Jedan prilog istoriji pomorskog zdravstva, GPM, IV, Kotor, 1956.

Vasko KOSTIĆ (Tivat)

Scientific Society for History of Health Culture of Crna Gora, Titograd

THE FIRST LAZARET IN THE BAY OF BOKA KOTORSKA ON THE ISLAND OF "SVETI GAVRILO" ("SAINT GABRIEL")

Key words: Lazaret; Bay of Boka Kotorska

The first lazaret, a health facility of a quarantine type in the Bay of Boka Kotorska, was on island of "Sveti Gavriło" ("Saint Gabriel") well-known by the name "Stradioti" which is situated in the former Svetomiholjska Metohija (Miholjski zbor). Later on the island belonged to the community of Krtoli, and today it is a part of the community of Tivat and is known by the name "Sveti Marko" ("Saint Marko") (according to the name of the tourist complex of the well-known Parisian club "Méditerranée").

The first quarantine in the Bay of Boka represents the first one on the territory of Crna Gora (Montenegro), it could even be the first one on the territory of the whole Yugoslavia. It is only Dubrovnik that could have a lazaret in the glorious days of its Republic.

If we discuss the veri term "lazaret" then we can go even farther and pass the border of Yugoslavia since the term probably comes from the first lazaret in the Bay of Boka. Almost all European countries have undertaken this term.

All the conditions for the various types of health facilities were excellent on the Island of "Sveti Gavriło": the quarantines for lepers wher it could not be cured, sanatoriums for various contagious diseases, later it was a quarantine for suspicious ships, their crews and cargoes. It was also a veterinary quarantine for livestock which was very often the ships cargo. Some time later it was some kind of a free trade market and finally a military hospital. This all lasted for a few centuries.

It is of great importance to point out that these were the first steps in the health facilities (prevention and treatment) sanitary and culture in general, it could even be said of great importance for the civilization itself.

(Rad je primljen u Uredništvu 30. X 1989. god)